

Γρηγόρης Σεμιτέκολο, Λάδι σε καμβά, 1998.

Οι δυο μέθοδοι του Ντεκάρτ

Ο Ντεκάρτ είναι διάσημος γιατί μας έδωσε, μεταξύ άλλων διανοητικών ευεργετημάτων, μια νέα μέθοδο. Την πρότεινε στον περίφημο *Λόγο περί της μεθόδου για να καθοδηγεί κανείς καλά το λογικό του και να αναζητεί την αλήθεια στις επιστήμες* (1637). Λέγεται συχνά ότι καταγράφει τη μεθόδό του στα τέσσερα πολύ γνωστά παραγγέλματα:

Το πρώτο ήταν να μην αποδέχομαι ποτέ κάτι σαν αληθινό, αν δεν το γνωρίσω ολοφάνερα σαν αληθινό: δηλαδή ν' αποφεύγω προσεκτικά τη βιασύνη και την προκατάληψη και να μην περιλαμβάνω στις κρίσεις μου τίποτα περισσότερο από ό,τι θα παρουσιαζόταν με τόση σαφήνεια και τόση καθαρότητα στο πνεύμα μου ώστε δε θα μου έδινε καμιά αφορμή να αμφιβάλλω γι' αυτό.

Το δεύτερο, να διαιρώ κάθε δυσκολία που θα εξέταζα σε όσο γίνεται μερικότερα τμήματα και σε όσα απαιτούνται για να τις επιλύσω καλύτερα.

Το τρίτο, να οδηγώ τις σκέψεις μου με τάξη, αρχίζοντας από τα απλούστερα αντικείμενα και εκείνα που θα ήταν ευκολότερο να γνωρίσω, για να ανέβω λίγο λίγο, σαν από βαθμίδες, μέχρι τη γνώση των συνθετότερων, υποθέτοντας μάλιστα ότι υπάρχει τάξη ανάμεσα σε εκείνα που δεν προηγούνται με φυσικό τρόπο τα μεν από τα δε.

Και το τελευταίο, να διεξάγω παντού απαριθμήσεις τόσο πλήρεις και επισκοπήσεις τόσο γενικές, ώστε να είμαι ασφαλής ότι δεν παραλείπω τίποτα¹.

Αυτοί οι «κύριοι κανόνες» της μεθόδου επαινέθηκαν, διαδόθηκαν, επαναλήφθηκαν σε παγκόσμιο επίπεδο —και μάλιστα έγινε συχνά η απόπειρα να εφαρμοστούν...

Μεγάλοι στοχαστές τούς ανακήρυξαν ως την κύρια φιλοσοφική ανακάλυψη του Ντεκάρτ, και μάλιστα ως τη μόνη γνήσια, ως μια ανακάλυψη, όμως, βαθιά επαναστατική. Ένας από τους πιο υπερβολικούς από αυτή την άποψη ήταν ο Σαρλ Πεγκί, που δε δίστασε να γράψει:

Σ' αυτόν το λόγο περί της μεθόδου μόνο το ένα μέρος από τα έξι, το δεύτερο, είναι οι κανόνες της μεθόδου. Επτάμισι σελίδες εν συνόλω. Και μάλιστα, στο δεύτερο αυτό μέρος, μόνο η καρδιά, είκοσι γραμμές όλες κι όλες, είναι οι κανόνες της μεθόδου. Οι είκοσι εκείνες γραμμές είναι που έφεραν επανάσταση στον κόσμο και στη σκέψη².

Ε λοιπόν, όχι! Είκοσι γραμμές δεν «έφεραν επανάσταση στον κόσμο»! Ούτε και στη σκέψη! Για να γίνει αυτό χρειάζονται περισσότερα από το λόγο ή το έργο ενός ανθρώπου. Αλλά ίσως κι ο ίδιος ο Ντεκάρτ να υπέκυψε λιγάκι στην ψευδαίσθηση αυτή...

Εκείνος τουλάχιστον δεν αρκείται σε τέσσερα παραγγέλματα! Ο μικρός λόγος που αφιερώνει στη μέθοδο δεν τους χρησιμεύει απλά και μόνο ως ακομπανιαμένο ή καρύκει-

μα. Χωρίς αυτή ο Λόγος θα είχε γραφεί για το τίποτα ή σχεδόν για το τίποτα. Σε ό,τι αφορά αληθινά τη μέθοδο, ο αναγνώστης δεν έχει το δικαίωμα να μη λάβει υπόψη όσα προετοιμάζουν, πριν από αυτή, την έκθεση των τεσσάρων παραγγελμάτων, ούτε όσα την ακολουθούν. Αυτοί οι κανόνες εντάσσονται σε μια ανάπτυξη, της οποίας αποτελούν μόνο μια στιγμή —που είναι, άλλωστε, ιδιαίτερα σημαντική. Δεν μπορεί κανείς να τους διαχωρίσει ούτε από το σύνολο του Λόγου, ούτε από το πρώτο του μέρος, χωρίς τον κίνδυνο να προδώσει το κείμενο.

Είναι γνωστό ότι, στο πρώτο μέρος του Λόγου, ο Ντεκάρτ διηγείται τη ζωή του. Πρέπει άραγε να εκληφθεί αυτό ως μια απλή αυταρέσκεια ενός μεγάλου σοφού; Στην πραγματικότητα, αν ο Ντεκάρτ έκρινε ότι ήταν προεχόντως χρήσιμο, και μάλιστα νοητικά απαραίτητο, να προτάξει των μεγάλων επιστημονικών του έργων ένα είδος μεθοδολογικού και προγραμματικού προλόγου που τραβάει σε μάκρος, έκρινε επίσης ότι ήταν χρήσιμο και αναγκαίο να αρχίσει αυτόν τον πρόλογο με μια αυτοβιογραφία. Δεν υπάρχει καμιά αμφιβολία ότι, γι' αυτόν τον ίδιο, είχε αποφασιστική σημασία όχι μόνο ολόκληρος ο Λόγος, αλλά και καθένα από τα μέρη του, συμπεριλαμβανομένου, φυσικά, και του πρώτου μέρους!

Φαίνεται, λοιπόν, ότι δεν έχουν αντληθεί ακόμα όλες οι διδαχές από αυτό το πρώτο μέρος. Και κάτω από το φως της εποχής μας, μερικές θα μπορούσαν να αξιοποιηθούν καλύτερα.

Μακράν του να «φέρουν επανάσταση στον κόσμο», όπως το φανταζόταν ο Πηγί, τα λίγα παραγγέλματα της μεθόδου δεν κατορθώνουν να διευθύνουν ούτε την ίδια τη σκέψη του Ντεκάρτ. Πράγματι, δεν ελέγχουν ούτε καν το Λόγο όπου εμφανίζονται.

Ο Ντεκάρτ και η «μέθοδός» του

Ο τρόπος με τον οποίο ο Ντεκάρτ τα εισάγει, περιορίζοντας τον αριθμό τους, φαίνεται ήδη ολωσδιόλου αντίθετος μ' αυτά. Ο Ντεκάρτ δικαιολογεί αυτή τη φειδώ μόνο με έναν αδόμενο αναλογικό συλλογισμό, σκαλωμένο όπως όπως πάνω σε μια κοινότοπη προκατάληψη, με την πιο ένοχη πρόληψη και με τη μεγαλύτερη βιασύνη:

Και όπως η πληθώρα των νόμων παρέχει συχνά το πρόσχημα ώστε να δικαιολογούνται οι κακές πράξεις και, κατά συνέπεια, ένα Κράτος λειτουργεί πολύ ομαλότερα όταν, μη έχοντας παρά ελάχιστους νόμους, εκείνοι τηρούνται πολύ αυστηρά, έτσι κι εγώ πίστεψα ότι, αντί για το μεγάλο αριθμό παραγγελμάτων που απαρτίζουν τη λογική, θα μου έφταναν τα ακόλουθα τέσσερα...³

Τίποτα από όσα διαβεβαιώνονται εδώ δε μας φαίνεται πασιδηλό, διαπιστώσιμο, αδιαφιλονίκητο. Δε θα μπορούσε να υποκύψει κανείς πιο αυτάρεσκα στην πολιτική και επιστημολογική προκατάληψη της απλότητας! Αν θέλαμε να εφαρμόσουμε σχολαστικά τα παραγγέλματα της μεθόδου, αν θέλαμε να τα τηρήσουμε πολύ αυστηρά, τότε η αναλογία στην οποία βασίζεται ο δραστικός περιορισμός του αριθμού τους θα μπορούσε ακόμα και να καταγγελθεί ως φαύλος κύκλος: στην πράξη, καθιερώνονται με βάση την υπεροχή της απλότητας, την οποία έχουν χρέος, μεταξύ άλλων, να δικαιολογήσουν θεωρητικά.

Αν αφήνει έτσι μια ανέμελη ελαφρότητα να παρεμβαίνει στη θεμελίωση των παραγγελ-

μάτων, πώς θα τη συγκρατούσε ο Ντεκάρτ κατά την εφαρμογή τους; Δεν παραδίδεται στη «βιασίνη» όταν, υμνώντας τις «βάσεις της φυσικής του», διατείνεται ότι «δε χρειάζεται παρά να τις ακούσει κανείς για να τις πιστέψει», επικαλούμενος έτσι κάτι το ολοφάνερο που στερεί κάθε ενδιαφέρον από την απόδειξη την οποία υπόσχεται στη συνέχεια;⁴ Είναι λοιπόν δυνατόν να πιστέψει κανείς σε κάτι χωρίς να έχει προηγουμένως αμφιβολίες γι' αυτό —εφόσον υπακούει στα παραγγέλματα του Λόγου και ενστερνίζεται το πνεύμα του;

Αλλωστε ο Ντεκάρτ δε μένει καθόλου προσηλωμένος στα παραγγέλματα, των οποίων είχε περιορίσει εσκεμμένα τον αριθμό. Προσθέτει καθ' οδόν και άλλα πολλά, και αυτές οι προσθήκες δεν είναι σίγουρα ευκαταφρόνητες. Έτσι, διαβεβαιώνει τη μεθοδολογική απαίτηση να ερευνά κανείς πάντα την αιτιότητα και, από αυτή την άποψη, να μιλά για τους ανθρώπους με το ίδιο ύφος όπως και για τα υπόλοιπα ζήτηματα, «δηλαδή αποδεικνύοντας τα αποτελέσματα από τις αιτίες και καταδεικνύοντας από ποια σπέρματα και με ποιο τρόπο πρέπει η φύση να τα παράγει»⁵.

Η «παραγωγή των αποτελεσμάτων από τα σπέρματα», ωραία ιδέα! Την εμπεριείχαν άραγε υπαινικτικά τα παραγγέλματα; Ήταν σύμφωνη μ' αυτά; Ταιριάζει άραγε μαζί τους αυτή η γενετική άποψη, της οποίας την αξία και τη γονιμότητα ο Ντεκάρτ διαπιστώνει αλλού; «Είναι πολύ ευκολότερο να συλλάβουμε τη φύση (των πραγμάτων) όταν τα βλέπουμε να γεννιούνται λίγο λίγο παρά όταν τα παρατηρούμε μόνο όταν είναι εντελώς έτοιμα»⁶.

Μολονότι δεν υπολογίζονται μεταξύ των «παραγγεμάτων», ιδού μερικές οδηγίες που εφαρμόζονται έξοχα στη διαδικασία του ίδιου του Ντεκάρτ, μέσα στο Λόγο: είναι πολύ ευκολότερο να αντιληφθούμε τη φύση των «εντελώς έτοιμων» κανόνων, οι οποίοι αποτελούν την προτεινόμενη στο δεύτερο μέρος μέθοδο, όταν τους έχουμε δει να γεννιούνται λίγο λίγο στο πρώτο μέρος. Τους καταλαβαίνουμε ακόμα καλύτερα όταν ο Ντεκάρτ μας λέει, στο πρώτο μέρος επίσης, από ποια σπέρματα παρήχθησαν αυτά τα παραγγέλματα. Και ο Χέγκελ, διαβάζοντας όλα αυτά, θα έπρεπε να πετάει απ' τη χαρά του. Το πιο εκπληκτικό είναι ότι έμεινε απαθής ύστερα από αυτή την ανάγνωση.

Είναι αρκετά εύκολο να «σχετικοποιηθεί» η εμβέλεια των μεθοδικών παραγγεμάτων, να δείχτεί ότι δεν επαρκούν για το «απολυταρχικό» πρόγραμμα που ο Ντεκάρτ διασαλπίζει αλλού, δηλαδή στο προηγούμενο γραπτό του, τους *Κανόνες για την καθοδήγηση του πνεύματος*. Γιατί λοιπόν δεν αποπεράτωσε τη συγγραφή αυτού του έργου, γιατί δε δημοσίευσε το τμήμα που είχε ολοκληρώσει; Ένα από τα κίνητρα της αποχής του βρίσκεται ίσως στη διαπίστωση της απόστασης που τους απομακρύνει από το Λόγο και τα «παραγγέλματά» του. Τα τελευταία αυτά αποκτούν ένα συμπλήρωμα και μια πολυτιμότερη οπτική γωνία από τη μεταθανάτια δημοσίευση των *Κανόνων για την καθοδήγηση του πνεύματος* —και είναι ανεκτίμητη για μας η τύχη που είχαμε να ανακαλυφθούν οι κανόνες αυτοί. Αλλά είναι προφανές ότι η αντιπαράθεσή τους με το Λόγο υπογραμμίζει το σχετικό χαρακτήρα των δύο χειμένων: δύο σταθμοί στην πρόοδο μιας σκέψης αδιάλειπτα δραστηκής, πολίπλοκης, κινούμενης με συγκροπτόμενο ρυθμό.

Τα παραγγέλματα του Λόγου αποκαλύπτουν, ταυτόχρονα όμως αποκρύπτουν, ένα διανοητικό χώρο πολύ ευρύτερο από τη στενή επιφάνεια πάνω στην οποία συγκεντρώνουν τη φωτεινή τους δέσμη. Είναι μια φωτοσκίαση σαν εκείνες του Ρέμπραντ. Η ιδιοφυΐα του Ντεκάρτ δεν εκδηλώνεται ολόκληρη μέσα σ' αυτά. Ο ίδιος ο Λόγος παίρνει τις αποστάσεις

του απέναντί τους. Δε θέτει, ως πρακτική προϋπόθεση της χρήσης τους, την υιοθέτηση μιας «προσωρινής ηθικής», διαμορφωμένης εξ ολοκλήρου χωρίς αυτά, και μάλιστα, μπορούμε κάλλιστα να το πούμε, σε αντίθεση μ' αυτά; Μέσα στη φαντασία αυτής της προσωρινής ηθικής, η προκατάληψη, η βιασύνη και η σύγχυση τολμάμε να πούμε ότι ξεφαντώνουν!

Θα ήταν, εξάλλου, ενδιαφέρον να εξετάσει κανείς λεπτομερώς τον υπαρκτό ρόλο τους και το βαθμό της εμπιστοσύνης που τους παραχωρείται στο κείμενο των επιστημονικών *Πραγματειών*, των οποίων αποτελούν τον πρόλογο και από τις οποίες υποτίθεται ότι δέχονται μια παραδειγματική διασαφήνιση.

Αλλά, εν πάση περιπτώσει, γνωρίζουμε οπωσδήποτε ότι, ύστερα από τόσα χρόνια, τα συμπεράσματά τους είναι παρωχημένα και ότι, ακόμα και αν το επιστημονικό τους περιεχόμενο προέκυπτε από την αυστηρή τήρηση των μεθοδολογικών παραγγελμάτων, τα τελευταία δε θα αποκτούσαν παρ' όλ' αυτά καμιά αποφασιστική επιβεβαίωση. Κρατούν για μας το ιστορικό ενδιαφέρον ενός σταδίου που έχει τώρα πια ξεπεραστεί.

Αν ο Πηγί τους προσδίδει απόλυτη αξία, άλλοι φιλόσοφοι, και από τους πιο μεγάλους, τα αγνοούν εντελώς. Στα *Μαθήματά* τους για τον Ντεκάρτ, ο Σέλιγκ και ο Χέγκελ τοποθετούν αλλού την αξία του Γάλλου φιλοσόφου: σε ό,τι θεωρούν «σύστημά» του και στον ιδεαλισμό του. Λοιπόν, τα παραγγέλματα της μεθόδου δεν οδηγούν από κανενός είδους αναγκαιότητα στη μεθοδική αμφιβολία, ακόμα λιγότερο στην υπερβολική αμφιβολία, στο *cogito*, στο δυϊσμό και σε όλες τις συνέπειες που θέλει να βγάλει από αυτά ο Ντεκάρτ.

Η συνιστώσα μέθοδος

Όπως κι αν έχει το πράγμα με αυτές τις προσθήκες, τις απιστίες, τα σφάλματα, ο Ντεκάρτ θέλησε, παρ' όλ' αυτά, να προτείνει μια νέα μέθοδο, ευρετική, μελλοντολογική, κανονιστική. Δημιούργησε αυτή τη μέθοδο, την κωδικοποίησε και τη διασάλπισε μέσα στο *Λόγο*.

Τίθεται τότε ένα ερώτημα στ' αλήθεια θεμελιώδες σε σχέση με τη μέθοδο αυτή: πώς την ανακάλυψε ή πώς την εφήυρε ο Ντεκάρτ, πώς ενήργησε για να τη συστήσει; Θεωρούσε, εξάλλου, τη σύσταση αυτή σαν τελικό σκοπό, πριν να την αποπερατώσει;

Είναι ολοφάνερο ότι ο Ντεκάρτ δεν ανακάλυψε αυτή τη μέθοδο ακολουθώντας εκούσια τα παραγγέλματά της, αφού αυτά δεν είχαν τεθεί ακόμα σαν τέτοια. Ωστόσο, αυτό δε σημαίνει ότι προχώρησε όπως όπως, με οποιονδήποτε τρόπο. Όποιος επιδεικνύει μια μέθοδο δεν υπακούει πάντα σχολαστικά στους κανόνες της, αλλά όποιος πιστεύει ότι προχωρεί στην τύχη ακολουθεί ίσως ένα δρόμο που τον φέρνει κάπου, και είναι δυνατό να εκτιμήσουμε εκ των υστέρων τη σημασία της διαδρομής.

Η δραστική αλλά ελάχιστα συνειδητή μέθοδος, χάρη στην οποία ανακαλύπτουμε μια μέθοδο την οποία θα είναι δυνατό να διακηρύξουμε, αποκαλύπτεται ίσως πιο ενδιαφέρονσα από τη συνεστημένη τελικά μέθοδο. Η συμπεριφορά του Ντεκάρτ στο θέμα αυτό αποκαλύπτει τη διαύγειά του, τη σιγουριά της διανοητικής του τόλμης, την ιδιοφυΐα του.

Ας παρατηρήσουμε κατ' αρχήν ότι ξέρεi να αποφεύγει την παγίδα της οπισθοδρόμησης στο άπειρο. Αν ανακαλύψουμε την προκαταρκτική μέθοδο που επιτρέπει τη σύσταση της τελειωμένης μεθόδου, θα πρέπει να ανακαλύψουμε την προηγούμενη μέθοδο που επέτρεψε

την ανακάλυψη αυτής της προκαταρκτικής μεθόδου, και έτσι, από μέθοδο σε μέθοδο, να προχωρήσουμε χωρίς ελπίδα να καταλήξουμε ποτέ...

Ο Ντεκάρτ πηδάει πάνω από αυτή τη δυσκολία, πραγματοποιώντας ό,τι θα μπορούσε να φανεί σε πολλούς παρατηρητές σαν ένα είδος πραξικοπηματικής ενέργειας, αν δεν το περιέγραφε με όρους τόσο ήρεμους και τόσο αόριστους. Δηλώνει πράγματι:

Δε θα φοβηθώ να πω ότι νομίζω πως είχα μεγάλη τύχη να συναντήσω από τα νιάτα μου κιόλας τον εαυτό μου σε ορισμένους δρόμους που με οδήγησαν σε διαλογισμούς και σε αξιώματα από τα οποία διαμόρφωσα μια μέθοδο...⁷

«Δρόμος, είναι μέθοδος», όπως το υπογραμμίζει ο Ετιέν Ζιλσόν (Etienne Gilson) στο τόσο πολύτιμο Σχολίο του στο *Λόγο περί της μεθόδου*⁸. Ο Ντεκάρτ «οδηγήθηκε», στα νιάτα του, μέσα από «ορισμένους δρόμους», μέχρι τη συνεστημένη και διακηρυγμένη μεθοδό του. Έτσι διακρίνει ο ίδιος μια συνιστώσα μέθοδο —τους δρόμους από τους οποίους αφήθηκε να οδηγηθεί— και μια συνεστημένη μέθοδο, τη μέθοδο στην οποία τον έφεραν οι δρόμοι αυτοί. Η τέχνη του Ντεκάρτ συνίσταται ενίοτε, πρέπει να το ομολογήσουμε, στο να περνάει χωρίς να το λέει από τη μια μέθοδο στην άλλη, ή ακόμα και να τις συγχέει.

Η λέξη μέθοδος σημαίνει αρχικά δρόμος και παρατηρούμε πολλές φορές τη συχνή χρήση από τον Ντεκάρτ λέξεων οι οποίες, για να προσδιορίσουν την κίνηση της σκέψης και τις προϋποθέσεις της, θυμίζουν δρόμο, δημοσία, δίοδο, μονοπάτι, σταυροδρόμι, οδοιπορία, προώθηση, διαδρομή, πορεία, τρέξιμο, βάδισμα, παράκαμψη, ευθεία γραμμή, δρομολόγιο... Αυτή η ορολογία κι αυτές οι εικόνες πολιορκούν, στ' αλήθεια, με εμμονή τον Ντεκάρτ. Ας σημειώσουμε από τώρα ότι δείχνουν την ίδια εμμονή στη *Φαινομενολογία του Πνεύματος* του Χέγκελ. Αλλά φυσικά ο Χέγκελ σημειώνει καλύτερα τους ιδιάζοντες χαρακτήρες μιας πορείας της συνείδησης, ενώ ο Ντεκάρτ μπλέκεται ολοφάνερα μέσα στους τοπογραφικούς προσδιορισμούς, τους οποίους παίρνει πολύ στα σοβαρά.

Για τον Χέγκελ, που ξεπερνάει την εικόνα μόλις εκείνη τεθεί και που δεν τη θέτει παρά μόνο για να την ξεπεράσει, ο δρόμος τον οποίο διατρέχει η συνείδηση κατά τη διαμόρφωσή της είναι ένας δρόμος που κατασκευάζεται και διατρέχεται μόνος τους, δηλαδή ακριβώς κάθε άλλο από ό,τι αποκαλούμε συνήθως δρόμο, και μάλιστα το αντίθετό του.

Ο Ντεκάρτ συλλαμβάνει κι εκείνος, λίγο πολύ συγκεχυμένα, αυτή την ταυτότητα του δρόμου, του περιπλανώμενου και της οδοιπορίας κατά την ανάπτυξη της δικής του συνείδησης, αλλά, κατά κάποιον τρόπο, δίπλα σ' αυτή την ταυτότητα, διατηρεί οπωσδήποτε τη δογματική απομόνωση των προσδιορισμών οι οποίοι διακιβεύονται μ' αυτόν τον τρόπο.

Η καθοδήγηση

Στο καρτεσιανό παράγγελμα: «Να καθοδηγώ με τάξη τις σκέψεις μου» —ουσιώδες παράγγελμα για τη μέθοδο— ορισμένοι σχολιαστές, και από τους πιο διάσημους, συγκρατούν προπάντων και σχεδόν αποκλειστικά την έννοια της τάξης. Θα πρέπει άραγε να μη λάβουμε υπόψη τους δύο άλλους όρους: «να καθοδηγώ τις σκέψεις μου»;

Μπορεί κανείς να «καθοδηγεί τις σκέψεις του»;

Διαβάζοντας ξανά το Λόγο, αντιλαμβάνεται κανείς ότι η σκέψη του Ντεκάρτ, στο σημείο αυτό, συμπεριφέρεται πολύ ποικιλότροπα και δε σέβεται καμιά τάξη των όρων που συσχετίζονται έτσι. Αυτή η διακύμανση των προσδιορισμών δεν παύει να είναι εποικοδομητική.

Υποβάλλει ορισμένες ερωτήσεις: Τι είναι καθοδηγώ; Ποιος καθοδηγεί; Τι καθοδηγείται;

Ενίοτε, είναι το λογικό που φαίνεται να κρατάει τα ηνία: ο Ντεκάρτ, λόγου χάρη, παρατηρεί ότι η διανοητική μας ζωή θα ήταν πολύ πιο ασφαλής και γόνιμη «αν είχαμε ολόκληρη τη χρήση του λογικού μας από τη στιγμή της γέννησής μας και αν είχαμε οδηγηθεί πάντα μόνο από αυτό»⁹. Μπορεί το λογικό, ο ορθός λόγος, να είναι στην υπηρεσία ενός υποκειμένου, που τον χρησιμοποιεί, και συνάμα «να οδηγεί» αυτό το υποκείμενο, που γίνεται στην περίπτωση αυτή το αντικείμενό του;

Στον ίδιο τον τίτλο του Λόγου, το λογικό παίζει το ρόλο του αντικείμενου της καθοδήγησης: *Λόγος περί της μεθόδου για να καθοδηγεί κανείς καλά το λογικό του...* Πολύ συγκεχυμένη σύζευξη λέξεων, αν έπρεπε να την πάρουμε κατά γράμμα: ο οδηγός, στην περίπτωση αυτή, δε θα ήταν το λογικό, και εντούτοις το λογικό είναι εκείνο που κρατάει το τιμόνι!

Να καθοδηγεί κανείς τις σκέψεις του, είναι κάτι που λέγεται βιαστικά. Ποιος καθοδηγεί, αν δεν είναι οι ίδιες οι σκέψεις; Είμαι τίποτα άλλο από τις σκέψεις μου;

Καμιά φορά ο Ντεκάρτ δεν παραδίνει τη διακυβέρνηση ούτε στο λογικό, ούτε στις σκέψεις, ούτε στο εγώ. Τότε, ο δρόμος είναι εκείνος που κατέχει τα προνόμια του υποκειμένου: «Ορισμένοι δρόμοι που με οδήγησαν...» Οδηγός, όχημα, διαδρομή ανταλλάσσουν συνεχώς τους ρόλους τους, οι οποίοι, ωστόσο, είναι διακριτοί, κανονικά. Αλλά και ο ίδιος ο κώδικας του δρόμου μπαίνει στο χορό. Ποιος κυβερνάει λοιπόν; Στην έκφραση *Λόγος περί της μεθόδου*, η γενική είναι αντικειμενική ή υποκειμενική; Γίνεται λόγος για τη μέθοδο, ή μήπως είναι η μέθοδος που παίρνει το λόγο;^{9a}

Πράγματι και παρόλο που ο Ντεκάρτ δε φαίνεται να το αντιλαμβάνεται καθαρά ούτε να το αποδέχεται ο ίδιος ρητά, συμβαίνουν και τα δύο. Ο Ντεκάρτ έχει το προαίσθημα της θεωρητικής πρότασης, στην οποία το υποκείμενο είναι το αντικείμενο, στην οποία το αντικείμενο είναι η αντανάκλαση του υποκειμένου, ή αντίστροφα. Η ουσία είναι υποκείμενο! Βέβαια, ο Ντεκάρτ δεν το διαβεβαιώνει μ' αυτό τον τρόπο, αλλά το υπονοεί συγκεχυμένα όταν παίρνει την απόφαση, σύμφωνα με τους δικούς του όρους, «να καθοδηγήσει ο ίδιος τον εαυτό του».

Στο εξής θα πάρει ο ίδιος τον εαυτό του από το χέρι.

Θα προχωρήσει προς την τέλεια γνώση με μεγάλη σιγουριά, γιατί έχει απόλυτη εμπιστοσύνη στη μεθόδό του, θα μπορούσαμε μάλιστα να πούμε: τυφλή εμπιστοσύνη.

Η μέθοδος, την οποία ο Ντεκάρτ καιχίζεται ότι βρήκε και διαμόρφωσε, είναι μια οικουμενική μέθοδος, εφαρμόσιμη, από αμνημονεύτων χρόνων, σε όλα και από όλους. Φέρνει άσφαλτα στο στόχο όσους την εμπιστεύονται.

Χάρη σε αυτό το αλάθητο που της αναγνωρίζεται, η μέθοδος έχει κερδίσει μια εξαιρετική προώθηση. Χωρίς τη μέθοδο, είναι η περιπλάνηση, είναι το τυχαίο και η περιπέτεια. Με τη μέθοδο, έχουμε τη διευθετημένη καθοδήγηση, την τάξη και την τελεολογία. Είναι το αντιτυχαίο στην έρευνα.

Αυτή την αντίληψη περί της μεθόδου, ο Ντεκάρτ την παρουσιάζει στην αρχή του τέταρτου από τους *Κανόνες για την καθοδήγηση του πνεύματος*. Καταδικάζει εκεί ανεπιφύλακτα την περιπετειώδη έρευνα που θα όφειλε στην τύχη και μόνο τις σπάνιες επιτυχίες της. «Είναι πολύ προτιμότερο», λέει, «να μην αναζητούμε ποτέ την αλήθεια για κανένα πράγμα, παρά να το κάνουμε χωρίς μέθοδο»¹⁰.

«Λοιπόν», προσθέτει, «λέγοντας μέθοδο εννοώ βέβαιους κι εύκολους κανόνες, χάρη στους οποίους όλοι όσοι τους τηρούν επακριβώς δε θα υποθέσουν ποτέ ως αληθινό ό,τι είναι ψεύτικο και θα φτάσουν χωρίς να κουραστούν από άχρηστες προσπάθειες, αλλά επαυξάνοντας προοδευτικά τη γνώση τους, στην αληθινή γνώση όλων εκείνων που μπορούν να φτάσουν»¹¹.

Τι άνεση! Η μέθοδος ξέρει να συνδυάζει το τερπνόν μετά του ωφελίμου.

Επιπλέον, αποδεικνύεται πολλαπλών χρήσεων και απόλυτη, απώτατη προέλευση της επιστήμης:

Αυτή η επιστήμη πρέπει πράγματι να περιέχει τα πρώτα υποτυπώδη στοιχεία του ανθρώπινου λογικού και να μη χρειάζεται παρά να αναπτυχθεί για να εξαγάγει αλήθειες από οποιοδήποτε θέμα. Και, για να μιλήσουμε ελεύθερα, είμαι πεπεισμένος ότι είναι προτιμότεα από κάθε άλλη γνώση που μας έχουν διδάξει οι άνθρωποι, αφού εκείνη είναι η πηγή της¹².

Η μέθοδος γίνεται η Μεγάλη Κυβερνητικολόγος, ή, για να πάμε στο άλλο φύλο, ο Μεγάλος Τιμονιέρης!

Βέβαια, περνώντας από τους *Κανόνες* στο *Λόγο*, η μέθοδος θα περιορίσει κάπως τις πρώτες της αξιώσεις, αλλά θα μείνει παρ' όλ' αυτά πολύ ακατάδεχτη, πολύ δεσποτική και, εν πάση περιπτώσει, αποφασιστικά κανονιστική: απαγορεύει τις παρεκκλίσεις, σηματοδοτεί τη μοναδική κατεύθυνση.

Η διαμόρφωση της μεθόδου

Αντιτάσσουμε συνήθως ριζικά το διαπιστωτικό στο κανονιστικό: το πραγματικό γεγονός δεν είναι ο κανόνας του δικαίου, και δεν μπορεί να συγχέουμε το ενδεικτικό και το περιοριστικό, την αφηρημένη έννοια και το σύνθημα, το πραγματικό και το ορθολογικό.

Ωστόσο, οι διακρίσεις αυτές, νόμιμες αυτές καθαυτές, δεν ισχύουν παρά μόνο μέσα σε ορισμένα όρια, σε ορισμένες περιστάσεις, αφηρημένα. Πράγματι, το πνεύμα μεταπίπτει αδιάκοπα από το διαπιστωτικό στο κανονιστικό, και από το κανονιστικό στο διαπιστωτικό, χωρίς να πάθει τίποτα. Όταν τεθεί επωφελώς η δογματική διάκριση, ο νους βρίσκει ένα πλεονέκτημα και μια ευχαρίστηση να την αναιρεί ασύστολα.

Η *Λογική του Πορ-Ρουαριάλ* το αποδέχεται ατάραχα (1662): «Οι άνθρωποι μπορούν να παρατηρούν, κάνοντας στοχασμούς πάνω στις σκέψεις τους, ποια μέθοδο ακολούθησαν όταν είχαν σκεφτεί καλά, ποια ήταν η αιτία των σφαλμάτων τους όταν καταλαβαίνουν ότι απατήθηκαν, διαμορφώνοντας έτσι κανόνες γι' αυτούς τους στοχασμούς ώστε να αποφεύγουν στο μέλλον τις εκπλήξεις»¹³.

Οι άνθρωποι, λοιπόν, ακολουθούν πρώτα μια «μέθοδο» χωρίς να το ξέρουν, ύστερα, αφού στοχαστούν, πλάθουν, σύμφωνα με το στοχασμό τους, κανόνες τους οποίους θα ακολουθήσουν στο μέλλον με τη θέλησή τους. Κανείς δεν μπόρεσε να το πει αυτό πιο επιγραμματικά από τον Μποσιέ (Bossuet): «...φτιάχνουν μια μέθοδο ρυθμισμένη από τις εμπειρίες τους». Ο επίσκοπος του Μο δεν μπορούσε να αντιμετωπίσει τη δημιουργία μιας μεθόδου *ex nihilo* από ανθρώπινα πλάσματα, ακόμα κι αν επρόκειτο για τον Ντεκάρτ!

Αλλά ο Ντεκάρτ είχε αποδεχτεί πολύ ευχαρίστως, και πρώτος από όλους, ότι η κανονιστική και συνεστημένη μέθοδός του εξαρτιόταν από μια συνιστώσα μέθοδο, την οποία μπόρουσε κανείς να παρατηρήσει θετικά: «Νομίζω ότι είχα μεγάλη τύχη να συναντήσω από τα νιάτα μου κιόλας τον εαυτό μου σε ορισμένους δρόμους που με οδήγησαν σε διαλογισμούς και σε αξιώματα από τα οποία διαμόρφωσα μια μέθοδο...»¹⁴

Ο Ζιλσόν διαπιστώνει ότι οι κανόνες της καρτεσιανής μεθόδου «δεν κάνουν τίποτ' άλλο παρά να κωδικοποιούν την πορεία ενός εξαιρετικά προικισμένου λογικού» και περιγράφει ως εξής τη διαδικασία διαμόρφωσης εκείνου που θα γίνει η συνεστημένη μέθοδος:

Ο Ντεκάρτ ερμηνεύει λοιπόν ο ίδιος την εφεύρεση της μεθόδου με τον ακόλουθο τρόπο: 1ο. Η καλή τύχη («*fortunae auxilio...*»: «νομίζω ότι είχα μεγάλη τύχη»), η οποία έγκειται στην αυθόρμητη χρησιμοποίηση ορισμένων κανόνων. 2ο. Η όλο και σαφέστερη συνείδηση της χρησιμοποίησής τους μέχρι τη διαμόρφωση των προτάσεων που τους ορίζουν («...*unde paulatim animadverti...*»: «...*ut tandem animadverterim...*»: «...που με οδήγησαν σε διαλογισμούς»). 3ο. Η ανύψωση αυτών των κανόνων στο επίπεδο μιας μεθόδου («...*atque ita hanc totem methodum diligenter excolui...*»: «...και σε αξιώματα από τα οποία διαμόρφωσα μια μέθοδο...»). Η λατινική μετάφραση του Λόγου είναι ακόμα πιο ακριβής: «...*regularum sive axiomatum quibus constat Methodus...*»

Από όπου και η ερμηνεία του συνόλου του κειμένου: «Όταν ήμουν ακόμα στο κολέγιο, απέκτησα ορισμένους τρόπους του στοχάζεσθαι και του σκέπτεσθαι, οι οποίοι επρόκειτο να με οδηγήσουν αργότερα, στα 1618-1619, στους διαλογισμούς και στα αξιώματα από τα οποία διαμόρφωσα τη Μέθοδό μου»¹⁵.

Υπάρχουν λοιπόν «τρόποι του σκέπτεσθαι» οι οποίοι «αποκτώνται», σαν να σε προσβάλλουν αρωστίες^{15α}. Τα επακόλουθά τους παράγουν μια μέθοδο. Ας μην ανησυχούμε για το γεγονός ότι ένας κανόνας χρησιμοποιείται «αυθόρμητα», ακόμα και αν, άλλωστε, αντιτάσσουμε την ιδέα της ομαλοποίησης και της κανονιστικότητας σε εκείνη του αυθορμητισμού και της θετικότητας!...

Πράγματι, βλέπουμε να πραγματοποιείται μια «ανύψωση» (*Aufhebung*) του πραγματικού γεγονότος σε ρυθμιστικό κανόνα, με κατάργηση της μορφής της διαπίστωσης κατά τη διατήρηση του περιεχομένου της, χάρη σε μια συνειδητοποίηση των πραγματικών μεθόδων της σκέψης. Ούτε ο Ντεκάρτ ούτε ο Ζιλσόν δε φαίνεται να αντιλαμβάνονται τις αντιφατικές προεκτάσεις αυτής της πράξης, η οποία δεν τηρεί, αυτό είναι βέβαιο, «πολύ ανυστερά» τους κανόνες της συνεστημένης μεθόδου. Αλλά τουλάχιστον ο Ντεκάρτ ο ίδιος τελεί ατρόμητα την πράξη, ακολουθεί με τόλμη μια συνιστώσα μέθοδο, η διαλεκτική της οποίας είναι πολύ πιο ζωντανή, πιο πολύπλοκη και πιο λεπτή από την εξαντλημένη και αρτηριοσκληρωτική διαλεκτική που θα διατηρηθεί στη συνεστημένη μέθοδο.

Οι κανόνες δεν ήταν προφανώς δυνατό να υπάρχουν, σαν τέτοιοι, πριν να διαμορφωθούν «οι προτάσεις που τους ορίζουν». Αλλά η διατύπωσή τους και η παγίωσή τους μέσα σε προτάσεις δε γίνεται χωρίς κάποια μετάλλαξη, ούτε ίσως χωρίς κάποια θυσία. Εξιστορώντας πιστά αυτή τη διαδικασία διαμόρφωσης της μεθόδου, ο Ζιλσόν αμβλύνει τις στιγμές της διακοπής, της ποιοτικής μεταμόρφωσης, τα ιλιγγιώδη άλματα: από το ασύνειδο στο συνειδητό, από το αυθόρμητο στο εκούσιο, από το ιστορικό στο αχρονικό.

Θα θέλαμε πολύ να είχε δώσει περισσότερες εξηγήσεις ο Ντεκάρτ για τις διανοητικές μεταλλάξεις που προκαλεί σαν από μαγεία, να είχε περιγράψει καλύτερα τη ρευστότητα των ιδεών και των εννοιών που περικλείει τελικά σε παγιωμένες διακρίσεις, να είχε επιδείξει με μεγαλύτερη διαύγεια τη διαλεκτική της σύστασης της μεθόδου.

Σε ό,τι αφορά την παραγωγή μιας συνεστημένης μεθόδου, μέσω της συνιστώσας μεθόδου, η ονομασία είναι δυνατό να ποικίλλει: ο Ντεκάρτ και το Πορ-Ρουαγιάλ λένε *διαμορφώνω*, ο Μποσιέ *φτιάχνω*, ο Ζιλσόν *κωδικοποιώ*. Αλλά η σημασία αυτών των όρων μένει ασαφής και δεν προσφέρουν, αυτοί καθαυτοί, τη θεωρητική σημασία μιας μετάπτωσης από το θετικό στο κανονιστικό για όσους στοχαστές ενδιαφέρονται να διακρίνουν απόλυτα τις δύο αυτές απόψεις.

Στο προοίμιο του Λόγου, ο Ντεκάρτ υποδεικνύει ότι το Δεύτερο μέρος θα παραδώσει «τους κύριους κανόνες της μεθόδου που αναζήτησε ο συγγραφέας»¹⁶. Την αναζήτησε! Αλλά και για την αναζήτηση αυτή ισχύει η παρατήρηση του Πασκάλ: «Δε θα με αναζητούσες, αν με είχες βρει ήδη». Η αναζήτηση της μεθόδου, η ίδια η επιθυμία να τη βρει κανείς, προκύπτουν από την εμπειρία μιας ολόκληρης ζωής. Ο συγγραφέας είναι 41 χρονών όταν δημοσιεύει το Λόγο. Δεν του έχει λείψει ο χρόνος για να συγκεντρώσει τους «διαλογισμούς» και να τους αφήσει να μεταμορφωθούν, σαν από μόνοι τους, σε «αξιώματα».

Ο Ντεκάρτ επισημαίνει ωστόσο τη διακοπή ανάμεσα στο αυθόρμητο και το εκσεμμένο, το διαπιστωτικό και το κανονιστικό, και την παρουσιάζει σαν πράξη καθαρής βούλησης: «Μια μέρα πήρα την απόφαση να μελετήσω επίσης τι γίνεται μέσα μου και να χρησιμοποιήσω όλες τις δυνάμεις του νου μου για να διαλέξω τους δρόμους που έπρεπε να ακολουθήσω»¹⁷.

Ως τότε, οι δρόμοι τον οδηγούσαν, αλλά από σήμερα, είναι αποφασισμένο, θα επιλέγει εκείνος! Αλλά δεν επέλεξε, στην πραγματικότητα, ούτε την ημέρα, ούτε τον τόπο, ούτε την επιλογή. Δεν επέλεξε να επιλέξει. Δεν το αγνοεί: «Βρισκόμουν σαν καταναγκασμένος», λέει, «να αναλάβω εγώ ο ίδιος να καθοδηγήσω τον εαυτό μου»¹⁸.

Η τύχη του Ντεκάρτ

Γιατί ο Ντεκάρτ ακολούθησε αυτή την ιδιαίτερη, αυθόρμητη μέθοδο, αυτή τη συνιστώσα και εξαιρετικά γόνιμη μέθοδο που επρόκειτο να τον οδηγήσει στη διάσημη μέθοδο που συνστήθηκε τελικά;

Ο Ζιλσόν απαντάει χωρίς δισταγμό: «Έτσι ο Ντεκάρτ (...) έχοντας αποδώσει από πριν την τιμή των επιτυχιών του στη μεθόδό του, δεν αναγνωρίζει καν στον εαυτό του την αξία ότι την εφάρχε, αλλά αποδίδει την ανακάλυψή της στην καλή τύχη»¹⁹. Προσθέτει δε:

Στην πραγματικότητα, ο Ντεκάρτ σκέφτεται προπάντων την τύχη που είχε να ακολουθήσει από την παιδική του ηλικία τον απλούστερο, το φυσικότερο για τον άνθρωπο και συνεπώς και το γονιμότερο τρόπο του σκέπτεσθαι... Το φυσικό φως ξανάβρισκε σ' αυτόν την καθαρότητα που είχε κάποτε, όταν ο κόσμος ήταν νέος ακόμα²⁰.

Στον Ντεκάρτ, όλα συμβαίνουν «κατά τύχη», σαν σε όνειρο!

Ο Ζιλσόν αισθάνεται οπωσδήποτε πόσο παράδοξο θα ήταν να βρεθεί τυχαία μια μέθοδος σαν κι αυτή στην οποία φτάνει ο Ντεκάρτ. Αλλά δεν προσπαθεί να φωτίσει και να λύσει αυτό το παράδοξο, και το τονίζει ακόμα περισσότερο, με ένα είδος ευφυολογήματος: «Ο Ντεκάρτ είχε ανακαλύψει κατά τύχη το μυστικό να μη σκέπτεται πια την τύχη»²¹. Πώς είναι δυνατό να μην παίρνει πια στα σοβαρά αυτή την παράξενη κατάσταση, ενώ πριν λίγο θυμίζει ότι «δεν είναι μέσα στις συνήθειες του Ντεκάρτ να αποδίδει στην τύχη τις ανακαλύψεις που κάνει ο νους κατά τη μελέτη των επιστημών»²²;

Ο Ζιλσόν δε διερωτάται για την έννοια που δίνει στη λέξη *τύχη* στην προκειμένη περίπτωση. Χωρίς αμφιβολία, ο Ντεκάρτ αναγνωρίζει ο ίδιος —και στην ομολογία του αυτή βασίζεται όλη αυτή η ερμηνεία— «ότι νομίζει ότι είχε μεγάλη τύχη να συναντήσει από τα νιάτα του κιόλας τον εαυτό του σε ορισμένους δρόμους...»²³, αλλά οι λέξεις «τύχη» και «συνάντηση» παραπέμπουν εδώ πιο πολύ σε ένα πλεονέκτημα που πέτυχε χωρίς να το έχει θελήσει ρητά και χωρίς να έχει επιστρατέψει με εξυπνάδα τα κατάλληλα μέσα για να το πετύχει, παρά στην κυρίως ελπίν τύχη, η οποία θα συνίστατο είτε υποκειμενικά σε άγνοια των αιτιών είτε αντικειμενικά σε πραγματική απουσία τέτοιων αιτιών ή προσδιοριστέων προϋποθέσεων.

Πράγματι, το *Πρώτο μέρος* του *Λόγου* προτίθεται σχεδόν αποκλειστικά να υποδείξει αυτές τις αιτίες και αυτές τις προϋποθέσεις της γέννησης της συνεστημένης μεθόδου, και έτσι εκθέτει τη συνιστώσα μέθοδο. Η τύχη του Ντεκάρτ είναι ότι οι καταστάσεις, οι χαρκτηρες και οι περιστάσεις της ζωής του τον έφεραν εκεί ακριβώς όπου, αναδρομικά, συγχαίρει τον εαυτό του που έφτασε. Έτσι η αναγκαιότητα παίρνει πότε πότε τη μορφή της τύχης και, αν τα αποτελέσματά της φανερώνονται χρήσιμα και ευχάριστα, αποκτά την αξία μιας *ελεύθερης* αναγκαιότητας.

Ο Ντεκάρτ είναι, μαζί με τον Μαρξ, ένας από τους σπάνιους φιλοσόφους που επέμεναν να θυμίζουν, έστω και συνοπτικά, την ιστορία της σκέψης τους, να υποδεικνύουν τις γενικές και προσωπικές ιστορικές συνθήκες της εμφάνισης των πρωτότυπων ιδεών τους: πώς έρχεται το πνεύμα στους φιλοσόφους.

Ορισμένοι ερμηνευτές του Ντεκάρτ συγκινήθηκαν από τον εξαιρετικό χαρακτήρα αυτής της μεθόδου. Ο Αλεξάντρ Κοϊρέ (Alexandre Koyré) αναφωνούσε: «Είμαστε πάρα πολύ εξοικειωμένοι με το Λόγο, είμαστε συνηθισμένοι να βλέπουμε εκεί ένα μεγάλο φιλόσοφο να μας διηγείται την ιστορία της πνευματικής του ζωής. Αυτό μας φαίνεται φυσικό και κανονικό. Και δε βλέπουμε πια πόσο, αντίθετα, είναι περίεργο, ανήκουστο, εκπληκτικό»²⁴.

Άλλοι όμως, και μεταξύ των πιο διάσημων, κλίνουν να μειώσουν την εμβέλεια ή ακόμα και να αμφισβητήσουν τη σημασία αυτής της καρτεσιανής αυτοβιογραφίας. Ο Ντεκάρτ δε θα γινόταν Ντεκάρτ παρά μόνο διακόπτοντας τις σχέσεις του με τη ζωή του²⁵. Η τάξη των αιτιών της συνεστημένης μεθόδου και του συστήματος που προκύπτει από αυτή θα ήταν εξ

ολοκλήρου ανεξάρτητη από την ιστορική τάξη των γεγονότων και των καταστάσεων της ζωής.

Με αυτές τις προϋποθέσεις, το *Πρώτο μέρος* του *Λόγου* εμφανίζεται σαν μια απλή εκδήλωση ναρκισσισμού, ανεκδοτική και γραφική, ελάχιστα συγγνωστέα όταν πρόκειται για ένα μεγάλο φιλόσοφο.

Κι όμως, ο Ντεκάρτ απέδιδε καταφανώς μεγάλη σημασία σ' αυτή την «ιστορία της ζωής του», εφόσον την έγραψε και την έβαλε επικεφαλής του *Λόγου* του. Αποτελεί το θεμελιώδες και πρώτο σχέδιο του *Λόγου*. Ο συγγραφέας τον παρουσιάζει ολόκληρο «σαν μια ιστορία και μόνο»²⁶, παραδειγματική βέβαια. Θέλει «να αναπαραστήσει εδώ τη ζωή του όπως σε έναν πίνακα ζωγραφικής»²⁷. Με όλα αυτά κρατάει μια υπόσχεση και πραγματοποιεί ένα πρόγραμμα, όπως το πιστοποιεί το γράμμα που του έστειλε ο Γκε ντε Μπαλζάκ (Guez de Balzac) το 1628:

Εξάλλου, κύριε, θυμηθείτε, παρακαλώ, το έργο *Περί της ιστορίας του Πνεύματός σας*. Την περιμένουν όλοι οι φίλοι σας και την έχετε υποσχεθεί (...). Θα είναι ευχαρίστηση να διαβάσουμε τις διάφορες περιπέτειές σας στη μεσαία και στην πιο υψηλή περιοχή της ατμόσφαιρας, να παρατηρήσουμε τα κατορθώματά σας ενάντια στους Γίγαντες της Σχολής, το δρόμο που πήρατε, την πρόοδο που κάνατε προς την αλήθεια των πραγμάτων²⁸.

Ο Ντεκάρτ περιγράφει καλά «το δρόμο που πήρε» και το κάνει προπάντων για να συγχαρεί τον εαυτό του για την τύχη που είχε να τον «πάρει» πρώτα ο ίδιος ο δρόμος — ένας καλός δρόμος. Αυτή τη δική του ευτυχία, την αναλύει, εκθέτει λεπτομερώς τα οφέλη και τις χαρές της. Καθ' όδον — αξίζει να το πούμε — σταματάει σε όλες τις ευνοϊκές περιστάσεις, στις οποίες ο ρόλος της προσωπικότητάς του μένει αμελητέος, αλλά οι οποίες, αντίστροφα, συνέβαλαν στη διαμόρφωση αυτής της προσωπικότητας. Ελαχιστοποιεί με μετριοφροσύνη όλα όσα θα ήταν δυνατόν να θεωρηθούν ως μια ριζικά προσωπική συμβολή στις μείζονες ανακαλύψεις του: «Ποτέ δεν υπέθεσα ότι ο νους μου ήταν τελειότερος σε κάτι...»²⁹

Υπό τις προϋποθέσεις αυτές, κάθε συστατικό στοιχείο της ολικής «τύχης» του Ντεκάρτ, και κατά συνέπεια κάθε σημαντικό γεγονός της ζωής του, εμφανίζεται με τη σειρά του σαν «τύχη». Έτσι ο Ανρί Λεφέβρ (Henri Lefebvre) δε διστάζει να γράψει ότι «αυτός ο νέος ευγενής από το Πουατού, άρχοντας του Περόν, ανήκε σε μια οικογένεια πρόσφατης και αστικής ευγένειας. Η τύχη και η σύμπτωση τον έστειλαν στο Κολέγιο των Ιησουιτών της Λαφλές όπου, από το 1613, αν πιστέψουμε το βιογράφο του Μπαγέ, άρχισε να περιφρονεί τα βιβλία, χωρίς ωστόσο να πιστέψει ότι είχε δικαίωμα να είναι οκνηρός ή να περιφρονεί την επιστήμη»³⁰.

Αν αυτά είναι «τύχη και σύμπτωση», υπάρχει άραγε κάτι άλλο στη ζωή ενός ανθρώπου και ενός λαού που να μην εμπίπτουν στην τύχη και τη σύμπτωση; Αλλά, αν όλα είναι τύχη, δεν υπάρχει πια τύχη...

Στην πραγματικότητα ο Ντεκάρτ εξετάζει στο *Λόγο* διαδοχικά τις περισσότερες από τις προσδιοριστέες προϋποθέσεις που θα έπρεπε να συνενωθούν για να γίνει εκείνος φιλόσοφος, εφευρέτης μιας νέας μεθόδου. Θέλει να δει καθαρά μέσα στην καρδιά του.

Αλλά ταυτόχρονα, όπως το υπογραμμίζει ο κ. Ανρί Γκουγιέ (Henri Gouhier), «η ιστορία του πνεύματος του Ντεκάρτ γίνεται παραδειγματική και, σαν τέτοια, εγκαταλείπει τη

βιογραφία του κ. Ντεκάρτ για να χαράξει το οδοιπορικό που συνιστάται σε οποιονδήποτε εννοεί να ακολουθήσει τον ορθό λόγο»³¹.

Είναι ολοφάνερο, πράγματι, ότι οι περισσότερες από τις καταστάσεις και τις περιστάσεις που απαριθμεί και περιγράφει ο Ντεκάρτ αφορούν μια πολλαπλότητα ατόμων, μια ολόκληρη κοινωνική ομάδα. Πολλοί άλλοι εκτός από αυτόν είχαν γεννηθεί στη Γαλλία, στο γύρισμα του αιώνα, σε επαρχίες παρόμοιες με την Τουρένη. Οι «οικογένειες πρόσφατης και αστικής ευγένειας» έφερναν, γοργά και χαρούμενα, καινούρια παιδιά στον κόσμο και, όταν έφτανε η κατάλληλη ηλικία, τα έστελναν εκείνες οι ίδιες —και όχι «η τύχη και η σύμπτωση»— στο Κολέγιο της Ιησουιτών της Λαφλές ή σε άλλα καλά μορφωτικά κι εκπαιδευτικά ιδρύματα. Ο Ζιλσόν το παρατηρεί: το «βιογραφικό σημείωμα» του Ντεκάρτ δεν έχει τίποτα το ασυνήθιστο³², χαρακτηρίζει τον τρόπο ζωής και την παιδεία των ατόμων που ανήκουν σε ένα προσδιορισμένο κοινωνικό περιβάλλον.

Ο Ντεκάρτ υποδεικνύει επίσης, δίκαια, την ύπαρξη και την αποτελεσματικότητα της προσωπικής του συμβολής. Ιδιαίτερες περιστάσεις του επέτρεψαν να συνειδητοποιήσει καλύτερα από άλλους μια γενική κατάσταση και να εκμεταλλευθεί ευχερέστερα, σε όφελος της επιστήμης, τις διδαχές της και τα πλεονεκτήματά της. Η ψεύτικη μετριοφροσύνη του δεν τον εμποδίζει ολότελα να αποδώσει σημασία στη διανοητική του ιδιοσυγκρασία. Σε σημείο μάλιστα να διατείνεται, και εκεί επίσης με παράδοξο και χωρίς άλλο κάπως ειρωνικό τρόπο, ότι, στο κάτω κάτω, μολονότι «δεν είχε ποτέ περί πολλού τα πράγματα που προέρχονταν από το νου του»³³, «...αν υπάρχει στον κόσμο κάποιο έργο που δε θα ήταν δυνατό να αποπερατωθεί από κανέναν άλλο παρά μόνο από αυτόν τον ίδιο που το άρχισε, αυτό είναι το έργο πάνω στο οποίο εργάζομαι»³⁴. Δε θέλει «να συμβουλέψει κανένα να τον μιμηθεί»³⁵!

Δεν ξεχνάει ωστόσο τον κοινό πυρήνα από όπου άντλησε, τη γενική κατάσταση που τον περιλαμβάνει μαζί με τόσους άλλους, όσους ζουν, σκέφτονται κι εργάζονται ταυτόχρονα μ' εκείνον.

Αν ένας σημαντικός αριθμός φίλων, μαρτύρων, αναγνωστών μπόρεσαν να τον καταλάβουν και να τον ακολουθήσουν σε διαδικασίες ανήκουστες, επαναστατικές και μάλιστα ιερόσυλες για μερικούς, είναι οπωσδήποτε γιατί εκείνοι οι ίδιοι ήταν προσανατολισμένοι προς την ίδια κατεύθυνση από την εμπειρία της ζωής τους και, για να χρησιμοποιήσουμε μια βολική έκφραση, είχαν ξεσηκωθεί από την ίδια νέα συνολική κι οργανωμένη γνώση (*épistémè*), είχαν παρασυρθεί από το ίδιο πνεύμα της εποχής.

Αντίθετα, πολυάριθμοι μένουν οι στερημένοι, όσοι δεν είχαν ευνοηθεί από την ίδια «τύχη», εκείνοι που η κοινωνική τους κατάσταση κρατούσε στην άκρη, πέρα από τη μόρφωση και τις δυνατότητές της για ανανέωση: οι Μεγάλοι, οι χωρικοί, οι χειρώνακτες...

Η «τύχη» του Ντεκάρτ ήταν η τύχη να είναι ο Ντεκάρτ στην εποχή του και στην ήττειρό του. Θα ήταν μια παράδοξη κατάχρηση του όρου *τύχη* αν τον εφαρμόζαμε, χωρίς καμιά άλλη δικαιολογία ή εξήγηση, σ' ολόκληρη τη ζωή ενός ανθρώπου, ενός έθνους, μιας εποχής. Σε ό,τι αφορά τον Ντεκάρτ, μπορούμε να μιλήσουμε επίσης για την «ελεύθερη αναγκαιότητα» του ή τη μοίρα του.

Στο *Πρώτο μέρος του Λόγου περί της Μεθόδου* και ακόμα, εδώ κι εκεί, σ' ολόκληρο το *Λόγο*, ο συγγραφέας αναλύει επί μακρόν τις αναγκαίες συνιστώσες της διαδικασίας της διαμόρφωσής του. Καθένας είναι αυτό που έγινε. Και η μέθοδος επίσης έγινε οπωσδήποτε

αυτό που είναι, μέσα από τους δρόμους μιας άλλης μεθόδου. Η επανάσταση της σκέψης που διακηρύχτηκε προκλήθηκε από μια σιωπηλή επανάσταση στον κόσμο. Όπως λέει ο Χέγκελ: «Η σημασία της βιογραφίας φαίνεται να είναι άμεσα αντίθετη με ένα γενικό σχέδιο. Αλλά έχει αυτή η ίδια σαν δεύτερο πλάνο τον ιστορικό κόσμο με τον οποίο ενώνεται το άτομο».

Η διαλεκτική του Ντεκάρτ

Ο Χέγκελ ορίζει τη *Φαινομενολογία του Πνεύματος* ως «την επιστήμη της εμπειρίας της συνείδησης» και εξηγεί με τον ακόλουθο τρόπο τον επιδιωκόμενο σκοπό: «Η αποστολή να οδηγήσει κανείς το άτομο από την ακαλλέργητη άποψή του μέχρι τη γνώση θα έπρεπε να εννοείται κατά την οικουμενική του έννοια και το οικουμενικό άτομο, το πνεύμα που έχει αυτοσυνείδηση θα έπρεπε να θεωρείται υπό το πρίσμα της διαδικασίας της καλλιέργειάς του»³⁶.

Μπορούμε να πούμε ότι ο *Λόγος περί της Μεθόδου* εκτελεί, πολύ συνοπτικά, αυτή την αποστολή, αλλά με το δικό του τρόπο: μόνο σε ό,τι αφορά το μεμονωμένο άτομο. Δίνει λογαριασμό για την ιδιαίτερη εμπειρία και την πορεία της καλλιέργειας της συνείδησης του Ντεκάρτ: από την ακαλλέργητη παιδική ηλικία ως την απόλυτη γνώση, ως την επιστημονική γνώση και τη γνώση του Θεού, περνώντας από τα στάδια της αυταπάτης και της πλάνης, της αμφιβολίας και της απελπισίας, της αντίφασης, της ειρωνείας... Ο Ντεκάρτ ξεκαθαρίζει τους λογαριασμούς του με όλες τις προϋπάρχουσες μορφές της φιλοσοφικής συνείδησης και γνώσης, όπως θα το κάνει αργότερα ο Χέγκελ: περιγράφοντάς τις, περιγράφοντας τα διαδοχικά τους ξεπεράσματα, παρουσιάζοντάς τις σαν τις στιγμές μιας ολικής διαδικασίας.

Είναι κρίμα που η περιγραφή μένει τόσο σύντομη και ατομική, δεν μπορούμε όμως να παραβλέψουμε γι' αυτόν το λόγο ούτε την εκπληκτική της παρουσία ούτε την ομοιότητά της με την εγγεληνή περιγραφή.

Δείχνει να έχει, εξάλλου, έναν αμφιλεγόμενο χαρακτήρα. Γιατί θα την είχε δημοσιεύσει ο Ντεκάρτ, αν δεν παρουσίαζε γενικότερη σημασία; Ο *Λόγος* περιγράφει, αλλά, όπως κι η *Φαινομενολογία*, διδάσκει περιγράφοντας. Ο Ντεκάρτ τον χαρακτηρίζει ως «μύθο», γιατί ο μύθος έχει διδακτικό χαρακτήρα³⁷: *fabula docet*.

Στη *Φαινομενολογία*, ο δρόμος της εμπειρίας (*Erfahrung*) που περιγράφεται μένει πιο ατομικός και πιο προσωπικός από ό,τι θα τον ειχόταν ο Χέγκελ. Στο *Λόγο*, έχει μια πιο γενική αξία από ό,τι πιστεύει ο Ντεκάρτ: ο συγγραφέας επιλέγει μόνο ό,τι κρίνει ουσιώδες για την κίνηση της σκέψης που απολήγει στη σύσταση της μεθόδου.

Η *Φαινομενολογία* του Χέγκελ, ιδωμένη σε σχέση με την πραγματική ιστορία του ανθρώπινου πνεύματος και του κόσμου, είναι και εκείνη ένα είδος «μύθου» —και χωρίς άλλο ακόμα πιο μυθική, με μια άλλη έννοια της λέξης— από την καρτεσιανή διήγηση. Ότι πρόκειται, οπωσδήποτε, στην περίπτωση του *Λόγου*, για έναν αγώνα να πετύχει την αναγνώρισή του και να κερδίσει τις «μάχες» της αλήθειας, ο συγγραφέας έχει πλήρη επίγνωση αυτού —και δεν το κρύβει, και ξετυλίγει μπροστά στα μάτια μας τις διαδοχικές μορφές του αγώνα του.

Η μέθοδος του Ντεκάρτ είναι διαλεκτική, εφόσον όλα είναι διαλεκτικά. Ωστόσο θα πρέπει να ανιχνεύσουμε το είδος της διαλεκτικής στην οποία ανήκει.

Η διαλεκτική ασκείται σε διάφορα επίπεδα και υπό διάφορες μορφές και, στον Ντεκάρτ, αποκτά μεγάλη αποτελεσματικότητα. Η γονιμότητα και συνάμα η τόλμη κι η λεπτότητα της καρτεσιανής διαλεκτικής σημειώνονται ήδη, λόγου χάρη, στο συνδυασμό των δύο μεθόδων του, στη διάκρισή τους και τη διαδοχή των παρεμβάσεών τους, αλλά επίσης και σ' αυτό το διανοητικό άλμα από το κανονιστικό στο θετικό κι αντίστροφα, που επιτρέπει στον Ντεκάρτ να συνενώνει και μάλιστα να ενοποιεί βαθιά τις δύο μεθόδους. Αλλά θα ήταν εύκολο να καταδείξει κανείς την ύπαρξη μιας τέτοιας διαλεκτικής υψηλού επιπέδου και σε πολλά άλλα σημεία του Λόγου. Οι δύο μέθοδοι του Ντεκάρτ όχι μόνο συνάπτουν μεταξύ τους διαλεκτικές σχέσεις, αλλά και είναι διαλεκτικές καθεμιά για τον εαυτό της.

Η συνεστημένη μέθοδος περιέχει παραγγέλματα που κανένας διαλεκτικός δε θα μπορούσε να παραβλέψει, γιατί η τήρησή τους κυβερνάει κάθε συνειδητή άσκηση της διαλεκτικής και ορίζει μερικές απαραίτητες ενέργειες: να διακρίνεις, να χωρίζεις, να προσδιορίζεις σαφώς και διακριτικά, να στοχάζεσαι, ν' αποφεύγεις τις προκαταλήψεις, να μην αφήνεις να σε πλανεύουν τα φαινόμενα, να αναζητείς και να θεμελιώνεις μια τάξη, να απαριθμείς, να ανακεφαλαιώνεις... Πού, λοιπόν, αποκήρυξε ποτέ ο Χέγκελ τέτοιους κανόνες; Ποιος σοβαρός στοχαστής θα μπορούσε ν' αποφύγει την τήρησή τους;

Εντούτοις, δεν αποτελούν, μέσα στην αναγκαιότητά τους, παρά μόνο μια στιγμή, αποφασιστική βέβαια, της συνειδητής διαλεκτικής —περιέχοντας συνάμα, άλλωστε, τις άλλες εν δυνάμει στιγμές. Οι κανόνες αυτοί μένουν μονομερείς, μερικοί και μεροληπτικοί. Ο διαλεκτικός οφείλει να τους επαναφέρει στη ρευστότητα της ενεργού σκέψης και της ζωής. Αυτή τη ρευστή διαδικασία ο Ντεκάρτ την περιέγραψε και την ανέλυσε αυτοσπασματικά κατά την παρουσίαση της συνιστώσας μεθόδου του, κατά την έκθεση της γένεσης των ιδεών του, που συνοδεύει την ιστορία της ζωής του.

Η συνιστώσα μέθοδος φανερώνει μια διαλεκτική σε δράση, η οποία ακολουθώς παγιώνεται και απομονώνεται αφηρημένα μέσα στη συνεστημένη μέθοδο. Λόγω της θετικότητάς της (με την εγελιανή έννοια του όρου), η συνεστημένη μέθοδος χάνει σε διαλεκτικό πλούτο, αλλά κερδίζει μια πιο υψηλή συνείδηση και σκοπιμότητα. Στον Ντεκάρτ, όσο πιο δραστική και γόνιμη είναι η διαλεκτική, τόσο λιγότερη αυτοσυνείδηση έχει. Υπεισέρχεται στον πιο υψηλό βαθμό στην καρτεσιανή ειρωνεία, αλλά είναι μια ειρωνεία της οποίας ο συγγραφέας ο ίδιος φαίνεται τότε τότε να είναι το θύμα.

Συμβαίνει με τον Ντεκάρτ ό,τι και με τους περισσότερους από τους προκατόχους του Χέγκελ: η ευρωστία της διαλεκτικότητάς τους ποικίλλει αντιστρόφως ανάλογα προς τη συνειδητοποίησή της. Σχεδόν όλοι εκείνοι, των οποίων την κληρονομιά διεκδικεί ο Χέγκελ, ήταν διαλεκτικοί χωρίς να το ξέρουν.

Οφείλουμε, λοιπόν, σκεπτόμενοι τη διαλεκτική με τα μέσα της νόησης —όπως είναι αδύνατο να μην το κάνουμε και όπως ο ίδιος ο Χέγκελ έδωσε το παράδειγμα— να διακρίνουμε τεχνητά, από την άποψη της συνείδησης, τρεις τύπους διαλεκτικής. Κατ' αρχήν, μια πραγματική διαλεκτική, στην οποία εκφράζονται οι γενικότεροι νόμοι του γίγνεσθαι όλων των όντων, και η οποία δεν είναι αναγκαστικά συνειδητή για κανένα από αυτά. Έπειτα, μια διαλεκτική συνειδητή, δηλαδή τη διαλεκτική μιας συνείδησης στην εργασία της για την παραγωγή καθώς και στην εργασία της για την παράσταση —αλλά αυτή η συνείδηση δεν αντιλαμβάνεται αναγκαστικά τι κάνει ούτε τι είναι. Τέλος, μια διαλεκτική με αυτοσυνείδη-

ση, γνωρίζοντας τι κάνει, ικανή να πει τι είναι. Στον ανώτατο βαθμό της αυτοσυνείδησης και της θεωρητικής διαύγειας, τη διαλεκτική αυτή τη βρίσκουμε στο μεγάλο Χέγκελ.

Στον Ντεκάρτ, η διαλεκτική δε φτάνει παρά μόνο στο επίπεδο της αυθόρμητης συνείδησης και ασκείται εκεί με θαυμαστό τρόπο, αλλά δεν το ξέρει. Η σκέψη του Ντεκάρτ κινείται με επιδεξιότητα, ευλυγισία και κομψότητα μέσα από τις πιο γόνιμες αντιφάσεις, αλλά χωρίς να τις αναγνωρίζει και να τις ομολογεί σαν τέτοιες.

Δεν τίθεται, λοιπόν, θέμα να υψώσουμε μια δογματική αντίθεση ανάμεσα στην καρτεσιανή μέθοδο και την εγελιανή διαλεκτική μέθοδο. Δε λείπουν, βέβαια, οι διαφορές ανάμεσα στις δύο! Αλλά είναι διαλεκτικές διαφορές, οι οποίες, μετατιθέμενες μέσα στο χρόνο, εκφράζονται ως στάδια μιας εξέλιξης. Οι καρτεσιανές μέθοδοι χαράζουν ένα δρόμο που οδηγεί πέρα από αυτές τις ιδίες.

Μετάφραση: Αθηνά Βουγιούκα

Σημειώσεις

1. *Discours de la méthode - Oeuvres complètes* [Άπαντα], συλλ. *Pléiade*, Παρίσι: Gallimard, 1937, σσ. 103-104.
2. Πεγκί, *Note conjointe. Sur Bergson*, σ. 51. Στο έργο του *Note sur Bergson et la philosophie bergsonienne. Oeuvres complètes* [Σημείωση πάνω στον Μπερζόν και την μπερζονική φιλοσοφία, Άπαντα] Παρίσι: NRF, τόμος IX, 1924, σ. 26. Ο Πεγκί επιμένει: «Τι είναι αυτό που προκάλεσε την τόσο υψηλή, τόσο μεγάλη και τόσο δίκαιη επιτυχία της καρτεσιανής φιλοσοφίας; Όσοι διάβασαν τα άπαντα του Ντεκάρτ μακριά από τις σαφήνειες των εγχειριδίων ξέρουν ότι όλη η επιτυχία του Ντεκάρτ και της καρτεσιανής φιλοσοφίας προκλήθηκε από τέσσερις ή πέντε γραμμές που βρίσκονται στο *Λόγο περί της μεθόδου*. Και αυτό είναι όλο. Και αυτές οι τέσσερις ή πέντε γραμμές, αυτές οι τέσσερις ή πέντε φράσεις, είναι ακριβώς παραγγέλματα ούτως ελπίει διανοητικής ηθικής, μερικές προηγούμενες αρχές διανοητικής υγιεινής, κανόνες μεθόδου τέλος, εκείνος ο ίδιος το λέει, και όχι αρχές ή αποκαλύψεις ή συμπεράσματα ενός συστήματος».
3. *Discours de la méthode*, ό.π., σ. 103.
4. Ό.π., σ. 138.
5. Ό.π., σ. 123.
6. Ό.π., σ. 123.
7. Ό.π., σ. 92.
8. Descartes, *Discours de la méthode*, δημοσιευμένος και σχολιασμένος από τον Etienne Gilson. Παρίσι: Vrin, 1925, σ. 258.
9. Descartes, *Discours de la méthode - Oeuvres complètes*, συλλ. *Pléiade*, Παρίσι: Gallimard, 1937, σσ. 99-100.
- 9α. Σ.τ.μ. Στο γαλλικό πρωτότυπο, ο τίτλος *Discours de la méthode*, κατά λέξη μεταφραζόμενος, σημαίνει *Λόγος της μεθόδου*. Εξ ου και η διάκριση που γίνεται από το συγγραφέα του παρόντος άρθρου ανάμεσα σε αντικειμενική και υποκειμενική γενική, μια διάκριση που χάνεται στην —ορθή— ελληνική μετάφραση *Λόγος περί της μεθόδου*.
10. Descartes, *Oeuvres complètes*, ό.π., σ. 14.
11. Ό.π.
12. Ό.π., σ. 16.
13. *Logique de Port-Royal*, Πρώτος λόγος, παράγραφος 15.
14. Descartes, ό.π., σ. 92.
15. Etienne Gilson, *Commentaire du Discours*, ό.π., σ. 92.
- 15α. Σ.τ.μ. Το ρήμα *contracter* του γαλλικού πρωτότυπου (που μεταφράζεται εδώ ως *αποκτώ*) συνδυάζεται συχνά στη γαλλική γλώσσα με τη λέξη *arrogé*: *contracter une maladie* = *προσβάλλομαι από μια αρρώστια*.
16. Descartes, ό.π., σ. 91.

17. Ό.π., σ. 98.
18. Ό.π., σ. 102.
19. Etienne Gilson, ό.π., σ. 91.
20. Ό.π.
21. Ό.π.
22. Ό.π., σ. 90.
23. Descartes, ό.π., σ. 92.
24. Αναφέρονται από τον André Robinet στην έκδοσή του του *Discours de la méthode*. Παρίσι: Nouveaux classiques Larousse, 1969, σ. 126.
25. Ο Gueroult προβάλλει μια τέτοια διακοπή όσον αφορά τον Ντεκάρτ. Ο Althusser την ανιχνεύει στον Μαρχέ.
26. Descartes, ό.π., σ. 93.
27. Ό.π.
28. Γράμμα της 30ής Μαρτίου 1628, αναφερόμενο από τον E. Gilson, ό.π., σ. 98.
29. Descartes, ό.π., σ. 92.
30. Henri Lefebvre, *Descartes*, εκδ. Hier et Aujourd'hui. Παρίσι: 1947, σ. 9.
31. Αναφέρεται από τον André Robinet, ό.π., σ. 126.
32. Etienne Gilson, *Commentaire du Discours*, ό.π., σ. 144.
33. Descartes, ό.π., σ. 134.
34. Ό.π., σ. 141.
35. Ό.π., σ. 101.
36. Πρόλογος της *Phénoménologie*, δίγλωσση έκδοση από τον J. Hippolyte. Παρίσι: Aubier, 1966, σ. 69.
37. Descartes, ό.π., βλ. Gilson, ό.π., σ. 99.